

ВЕРМЕНИЧ

Ярослава Володимирівна — член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України

РЕГІОНАЛЬНО-ПРОСТОРОВІ КЛАСТЕРИ УКРАЇНСЬКИХ БЕЗПЕКОВИХ СТУДІЙ: СИНЕРГІЯ СОЦІОГУМАНІТАРИСТИКИ

Сучасні мілітарні виклики в Україні поставили перед державою і суспільством завдання оптимізації безпекової стратегії в інтересах зміцнення національної обороноздатності та стійкості. У статті проаналізовано синергетичний потенціал і аналітичний ресурс регіоналістики у формуванні гуманітарної складової національної безпеки та інституалізації українських безпекових студій, прогнозуванні геополітичних ризиків та загроз, виробленні дієвих механізмів вирішення територіальних конфліктів, проясненні витоків проблем комунікативного взаємо(не)розуміння. Показано, що використання регіонально-просторових кластерів у формуванні гуманітарної складової безпекової стратегії забезпечить переосмислення місця і ролі гуманітарних чинників у суспільному розвитку, оновлення теоретичних засад національної безпеки та розроблення європейських моделей регіональної політики України.

Ключові слова: національна безпека, безпекові студії, регіоналістика, регіональна аналітика, просторовий дискурс, пограниччя.

Використання для характеристики сучасного стану України запропонованої соціологами категорії *кризове суспільство* є досить тривожним симптомом і свідченням того, що розгортання руйнівних процесів у соціумі спостерігається у великому масштабі, деформуючи всю систему. За такого збою соціального порядку відбувається потрясіння всіх підвалин сталого розвитку з інтеграцією в його модель невизначеності й турбулентності. Сутнісною ознакою суспільного життя став розтягнутий у часі шок, який супроводжується постійними кризами. Людина втрачає ціннісно-моральні опори, а соціум — цементуючу основу. *Ціна повернення* до стабільного життя безпосередньо залежить від того, наскільки швидко буде «розміновано» суспільну свідомість щодо вирішення проблеми національної безпеки, каталізатором якої має стати захищеність життєво важливих інтересів людини. Від грамотних та скоординованих дій влади великою мірою залежить, чи збережеться Україна як суверенна держава і суб'єкт політики. У важких умовах сьогодення сил

владі й соціуму має надавати усвідомлення істини: дорогу, хоч яка вона складна, здолає лише той, хто йде. *Йде з відкритими очима і з чітким розумінням мети.*

Нова соціальна реальність потребує відповідних інноваційних підходів до осмислення множинних безпекових викликів на регіональному та глобальному рівнях. Одним із найбільш затребуваних соціологічних напрямів стає *соціологія безпеки* — галузева теорія середнього рівня, орієнтована на теоретичні та емпіричні дослідження стану й динаміки безпеки людини, держави і суспільства. Вивчаючи безпеку як суспільне явище, вона фокусує увагу на взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників виникнення загроз, аналізі змінення характеру, інтенсивності й масштабів потенційних чи реальних ризиків, репрезентації можливостей їх мінімізації та виробленні стратегій досягнення безпеки суспільного життя. Саме концептуальні підходи соціології безпеки здатні допомогти з'ясувати, чи мав рацію У. Бек, який вважав сучасний світ глобальним «суспільством ризику», де «минуле втрачає здатність визначати теперішнє, а на його місце висувається майбутнє як конструкт та фікція» [1].

Мілітарна соціотрансформаційна динаміка зумовлює необхідність тотального наукового перегляду *теоретичних засад* безпекової політики. Однак постають закономірні питання: в яких контекстах і ракурсах має відбуватися це переосмислення, які концепції слід брати за основу теоретичного моделювання безпекової стратегії, чи є дієвим фактор суспільства у формуванні безпекового простору? Очевидно, що в процесі пошуку відповідей соціогуманітаріям доведеться істотно змінювати дослідницькі підходи безпекової аналітики, виводити їх на рівень формулювання принципів класифікації і типізації безпекових систем, розкриття закономірностей функціонування механізмів взаємодії просторових і суспільних складових безпеки. За таких умов соціогуманітаристика не зможе абстрагуватися від міждисциплінарного дослідження *просторового нарративу*, проблем геополітичної регіоналізації та соціокультурної рубіжності, аналізу

сучасних глобально-регіональних дискурсів у контексті вдосконалення державної політики згуртованості та регіонального розвитку.

Не підлягає сумніву і той факт, що адекватна регіональна політика є важливим чинником безконфліктного існування держави, національної єдності та вирівнювання диспропорцій розвитку регіонів. Її успішність — запорука економічного зростання та соціального прогресу. Дієвою концептуальною моделлю, здатною синтезувати напрацювання різних галузей наукового знання в осмисленні регіональної специфіки та генеруванні пояснювальних схем взаємодії просторових та безпекових факторів, може виявитися *регіоналістика* — наука, що займається вивченням об'єктивних процесів і тенденцій регіоналізації, закономірностей просторової динаміки соціальних, економічних і політичних явищ, відтворенням та репрезентацією «культурних кодів» регіональних просторів як змістових орієнтирів суб'єктивної реальності, здатних впливати на мотивації та стереотипи соціуму. У цьому контексті важливим напрямом регіоналістики є формування критеріїв оцінки ефективності наявних регіональних моделей та прогнозування стратегій майбутнього територіального розвитку.

У рамках сучасної державної регіональної політики та політики відновлення регіонів стратегії регіонального розвитку формують на основі територіального підходу з використанням *функціональної типології територій*. У контексті планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів визначають такі функціональні типи: території відновлення, регіональні полюси зростання, території з особливими умовами та території сталого розвитку. *Територіями відновлення* вважаються мікрорегіони, де відбувалися бойові дії, які були тимчасово окуповані та зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури й житлового фонду. *Регіональними полюсами зростання* є мікрорегіони, що характеризуються значно кращими географічними, демографічними, соціально-економічними показниками розвитку порівняно з подібними територіями регіону і зростання яких позитивно впливає на суміжні

ареали. Території з *особливими умовами* — це макрорегіони та мікрорегіони з низьким рівнем соціально-економічного розвитку та обмеженнями у використанні просторового потенціалу. Територіями *сталого розвитку* вважаються самодостатні мікрорегіони з наявним соціально-економічним потенціалом та спроможністю до збалансованого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах¹. Аналітично-прогностичні ресурси регіоналістики можна розглядати не лише як інструмент дослідження кожного територіального об'єднання, а й як засіб моделювання оптимального для кожного з них безпекового простору.

Зрозуміло, що першочерговими пріоритетами безпекової політики для України є відновлення територіальної цілісності та реінтеграція тимчасово окупованих і непідконтрольних територій, відродження економічного потенціалу регіонів. Їх реалізація вимагає консолідованих зусиль управлінських структур та наукових інституцій з вироблення алгоритмів забезпечення потреб та інтересів людини, суспільства й держави в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз [2]. Очевидно, що гуманітарна стратегія політики національної безпеки має бути спрямована на врахування наявності в українському просторі культурної й історичної *регіональної специфіки*, варіативних територіальних ідентичностей та ментальних матриць, соціокультурних розмежувань і конфліктів інтересів. При цьому важливо не лише виробляти прийнятні компроміси, а й наполегливо вводити їх у загальний простір *суспільних дискурсів*, робити основою діалогічної взаємодії на різних рівнях. Без продукування за активної участі соціогуманітаріїв оптимальних загальнонаціональних принципів цілепокладання ніяка економічна, а тим більше політична стратегія повоєнного відновлення країни не мислима.

Тісне поєднання проблем простору з проблемами безпеки впливає з широкого різ-

номаніття проявів просторової експансії та гібридних війн. Зруйнувавши основи регіональної безпеки на пострадянському просторі, Росія небачено посилила біполярне протистояння в Європі і світі. Традиційні модули просторової аналітики стають неефективними, а новітні переорієнтовуються на комплекс проблем, пов'язаних зі стратегічними напрямками національної безпеки. Фізичні засоби захисту територій нині доповнюються метафізичними. Це і особливі мережеві комунікації, і ментальні стратегії, спрямовані на відокремлення образу простору від образу небезпеки. Ключова проблема онтології просторовості полягає в ментальному й когнітивному розриві між сприйняттям і відображенням. Практично будь-який конфлікт розгортається паралельно в кількох просторах, і основна проблема якраз і полягає у їхньому суміщенні.

Осмилення загроз, пов'язаних із геополітичними викликами, розроблення стратегій підвищення стійкості українського суспільства і держави, формування нових інституційних спроможностей, базованих на євроатлантичних цінностях та інтегрованих із системами глобальної безпекової аналітики, потребують концептуалізації та інституалізації *українських безпекових студій*. Акценти в таких міждисциплінарних дослідженнях, які активно розвиваються у світовому науковому просторі, фокусуються навколо соціальних та науково-освітніх маркерів безпеки, тенденцій посилення ролі державних кордонів, проблем прикордоння, формування феномену «прикордонної індустрії» як мережі інтересів державних та недержавних суб'єктів. Дискусії відбуваються щодо питань існування «безпечних» та «потенційно небезпечних» кордонів, вироблення стратегії й тактики проведення військових кампаній у прикордонні, перспектив нівеляції національних кордонів в умовах глобалізації. Введений нещодавно в обіг під впливом конструктивізму термін *кордон безпеки* (security border) свідчить про усвідомлення важливості врахування просторового фактору у формуванні концептуальних засад безпекової політики.

¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» від 09.07.2022 № 2389-IX.

Усе це зумовлює гостру потребу в актуалізації *стратегічних нарративів*, пов'язаних із безпекою, кордонами, пограниччям, територіальністю, суверенітетом, процесами глобальної та геополітичної регіоналізації. Сила стратегічних нарративів полягає в їхньому мобілізаційному функціоналі, навіть за відсутності матеріальних та військових ресурсів, адже «ефективний стратегічний нарратив — це вдалий спосіб для слабкого гравця отримати конкурентну перевагу над сильним» [3]. Науковцям належить розробити специфічні норми і стандарти безпекових комунікацій як на національному рівні, так і в регіональному вимірі. Прогнозування майбутнього безпекового середовища України має ґрунтуватися на багатокомпонентних принципах та підходах і обов'язково враховувати наявність регіональних смислових та інтерпретаційних контекстів і комунікаційно-інформаційних «зсувів» унаслідок переміщення значної кількості населення.

Незважаючи на те, що осмислення безпекових питань в Україні стає смисложиттєвою домінантою, предметне поле українських безпекових студій поки що вимальовується невиразно. У загальноконцептуальному вимірі вони орієнтовані на вивчення політики національної безпеки та сталого розвитку, регіональних конфліктів, кордонних та інтеграційних стратегій. Очевидно, що найтісніша кореляція таких досліджень відбувається саме з регіональними студіями, в яких проблеми територій розглядають у безпековому контексті. Нині, коли західний і східний вектори розвитку України стали не просто полем дискусій, а й ареною збройних протистоянь, на регіональні дослідження покладаються особливі завдання — як у сфері діагностики й аналітики, так і в пошуку шляхів виходу з кризи.

Можливість моделювання просторового розвитку України з «чистого аркуша» — це, без перебільшення, виклик науковій соціогуманітарній спільноті, яка має підтвердити свою здатність оперувати сучасними категоріями регіональної компаративістики, створювати контекстуальне підґрунтя для ефективного регулювання регіональних відносин, пропо-

нувати стратегії структурно-функціонального балансу в глобально-регіональних реаліях. У когнітивному просторі нової субдисципліни — філософії світової політики — поряд із формуванням оновленої цивілізаційної парадигми глобального розвитку постають нові моделі *регіональних кластерних підходів*, спрямованих на створення інноваційних вимірів просторових та безпекових дискурсів. Кластеризація репрезентується як конкурентоспроможна форма синергетичної дії, яка концентрує в єдиному інформаційному просторі різноманітні стратегії досягнення поставлених цілей. З огляду на те, що кластерний підхід найбільш точно відповідає сучасним потребам, забезпечує швидкодіючий механізм осмислення соціальної дійсності, дискурсивний аналіз регіональних проблем стає дієвим дослідницьким інструментарієм. Саме в дискурсивному просторі регіоналістики можна з'ясувати витoki ідентифікаційних і ментальних відмінностей регіонів, проаналізувати деструктивні впливи та негативні нарративи, сформувані уявлення про співвідношення в кожному регіональному соціумі амбівалентних тенденцій, кризових явищ, конфліктогенних та загрозливих ситуацій.

Оновлення регіональних кластерних парадигм, якщо говорити про його загальний напрям, відбувається по лінії відходу від державоцентричності в пояснювальних схемах, переходу до осмислення регіоналізації в широкому компаративному контексті. Підходи, запропоновані в системі природничих і соціогуманітарних дисциплін, істотно різняться, але мають один спільний знаменник — регіон у системі наукової регіоналістики розглядають і як просторовий феномен, і як регульовану й керовану структуру. Дискурсивний контекст регіоналістики орієнтовано на відповідність вимогам наукової раціональності, забезпечення можливостей верифікації в метасистемному ракурсі та виконання функцій репрезентації та ідентифікації. Важливою умовою при цьому є інноваційність, здатність до міждисциплінарного діалогу, кластерна взаємодія, суголосність викликам часу.

Тезаурус регіоналістики постійно оновлюється і перебуває в динаміці. Якісні зміни в ньому відбуваються, за запропонованою соціологами класифікацією, шляхом розширення значень (генералізація), відповідного їх звуження (спеціалізація) й уточнення (елевація). У контексті міждисциплінарності й потужного тиску метафоризації понять під впливом постмодернізму проблеми тезаурусу набувають особливої актуальності, і не лише в системі соціогуманітарного знання. Ключовим терміном залишається, природно, *регіон*, проте формуються кілька *дискурсивних кластерів*, кожний з яких має власні смислові маркери й демаркатори:

1) *глобальний* — глобалістика, глобалізація, глокалізація, глобальна регіоналізація, інтеграція, глобальна історія;

2) *географічний* — геополітика, геоekonomіка, геокультура, геоісторія, історична географія;

3) *просторовий* — просторовість, просторовий розвиток, просторова історія, просторова парадигма;

4) *територіальний* — територіальність, територіальна організація, адміністративно-територіальна одиниця, адміністративно-територіальний устрій;

5) *регіональний* — регіонологія, регіонознавство, регіоніка, регіоналізація, регіональні студії, регіональна історія, регіоналізм, регіональна ідентичність, регіональна політика;

6) *локальний* — локалістика, локалізація, локальна історія, місцева історія, локальна ідентичність;

7) *кордонний* — лімологія, фронтир, кордон, пограниччя, кордонна стратегія, кордонна філософія, транскордонність, рубіжність;

8) *безпековий* — глобальна, національна й регіональна безпека, сепаратизм, національні інтереси, філософія та соціологія безпеки, безпекові студії тощо.

Реалії російсько-української війни значно актуалізували синергетичний потенціал соціогуманітаристики в дослідженні безпеки пограничного простору та посилили значущість її функціональної ролі, яка полягає насамперед у пропонуванні шляхів осмислення інакшос-

ті в ключі раціональності. Важливо не просто бачити просторові відмінності, а й визнавати законне право кожної спільноти на власну персоналістську самотність. Продуктивним для осмислення філософського сенсу інакшості може бути запропонований Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі принцип ризому (*rhizome*) — ця метафора ґрунтується на відкиданні ієрархічності і заміщенні її «багатокорінністю» з хаотичними переплетеннями. Кожен корінь має право на автономне від умовного центру існування і на визнання власної самотності, а отже, «гетерогенність» виступає як найбільш продуктивна пояснювальна схема [4]. Більш-менш надійні орієнтири тут може виробити лише аналіз територіальних мережевих зв'язків, створюваних складною дихотомією диференціації та інтеграції на різних історичних етапах, у різних культурних контекстах. Наголос при цьому робиться не на полюсах, а на різних відтинках інакшості.

Оскільки парадигма пограниччя освоює нині як територіальний, так і ментальний простір, розставлення інтерпретаційних акцентів у визначенні інакшості, ворожості, лояльності набуває особливого значення. В контексті безпекових студій потребують осмислення історичні закономірності розвитку людських спільнот у пограничних ареалах в умовах гострих міжетнічних і міжконфесійних зіткнень. Це дасть змогу наблизитися до розуміння регіональної самотності, закорінені в ґрунт і спосіб життя, збагнути логіку регіональної історії, ритми регіональної культури. У рамках такого аналізу пограниччя постають уже не як типові периферії, а як зони впливу кількох центрів. Вони репрезентуються у вигляді «уявлених» топосів, етнокультурних матриць, які відіграють роль або охоронців спадщини і водночас сполучних культурних ланок, або чітких розмежувальних ліній, базованих на «шрамах історії».

Для динамічних просторів пограниччя такі підходи створюють можливість виокремлення соціальних зв'язків та регіональних контекстів, які зумовлюють їх розгляд як соціально-культурних ареалів зі специфічною

соціальною впорядкованістю, здатністю до вибору зовнішніх центрів впливу, наявністю відповідних соціокультурних стереотипів. Дослідження механізмів здійснення процесу стереотипізації досвіду прикордонних соціумів та впливу полікультурних традицій пропонує алгоритм розуміння того, який функціонал — інтеграційний чи дестабілізаційний — превалює у порубіжній системі соціальних відносин. Важливо акцентувати увагу на тому, що загалом стереотипізацію розглядають як різновид міфологічного мислення, проте в ситуаціях гібридного протистояння вона може актуалізуватися та набувати онтологічного потенціалу.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу спроби вироблення нових принципів *філософії кордону* — з урахуванням не лише універсалістських можливостей, а й регіонально-культурних підходів. Модним теоріям десуверенізації протиставляються ідеї постсуверенізації — з акцентом на новому розумінні принципу кордону поза системою бінарних опозицій і підвищеною увагою до вибору базових цінностей, здатних відіграти роль соціальних ідентифікаторів у конкретному соціумі. Запропоновані А. Паасі моделі взаємозв'язків між кордонами та ієрархією територіальних ідентичностей відкрили шлях до їх дослідження як соціальних конструктів і відповідних символів [5]. З'явився погляд на кордон як двоєдиний чинник об'єднання всередині і відмежування зовні, ґрунтовно розробляється поняття культурного кордону, далеко не завжди співмірного з формальними кордонами. Розпочалися дослідження кордонів у безпековому контексті, зокрема як мілітаризованих зон і конфліктогенних ареалів.

Формування концепцій, у яких питання динаміки кордонів і тактико-стратегічного значення прикордоння розглядаються в контексті захисту національних інтересів та безпеки, зумовлене ідеями К. Гаусгофера. Вчений акцентував особливу увагу на військово-технічній організації кордону, адже «підтримання кордону в боєздатному стані вимагає передусім кропіткої роботи всіх у державі в ім'я досягнення прикордонної оборони». Узагальнений погляд

на кордон у К. Гаусгофера зводиться до констатації того, що «будь-який корисний і стабільний кордон — це не лише політичний кордон, а й кордон багатьох життєвих явищ, і він сам по собі стає ще однією життєвою формою зі своїм власним ландшафтом, умовами існування, більш-менш широкою зоною бойових дій. Він є елементом простору, який постійно змінюється». К. Гаусгоферу належить створення першої геополітичної класифікації кордонів, яка складалася з «узгоджених», «компромісних», «неспроможних», «спірних», «розірваних», «напружених», «протиприродних», «розчленованих», «нейтральних» кордонів. Цей перелік доповнювався «наступальними», «укріпленими», «збудливими», кордонами «напоготові», «рівноваги», «кордонами, що розпадаються». Підкреслюючи, що політика творення кордону є проявом «авторитарної компіляції кордонів за зеленим столом перемовин», вчений наголошував на тому, що практичні дії зі встановлення кордонів завжди мають справу із залишковими станами: малими просторами, незафіксованими межами, територіальними домаганнями [6].

Регіональна аналітика, яка стосується погранич, маючи своїми вихідними поняттями переважно категорії геополітики або геоeкономіки, останнім часом активно використовує і терміни *геокультури*. Такий підхід видається надзвичайно продуктивним, особливо з урахуванням історичних ретроспекцій та реалій сучасної трансформаційної динаміки. Вітчизняний історичний простір від часу розпаду Київської Русі і аж до здобуття незалежності ніколи не був чітко окресленим. Українські землі існували у вигляді периферій інших держав і змушені були приймати нав'язані їм системи політичного устрою і права. Ризики були закладені і в географічному положенні, і в геополітичних проектах сильніших сусідів. Свою просторову міжцивілізаційну прикордонність українці або не усвідомлювали, або розглядали як щось немінуче і тому природне. Вони не просто існували «між Заходом і Сходом», а й змушені були активно реагувати на зміни цивілізаційних парадигм.

Водночас слід мати на увазі, що особливий *фронтирний* тип української самосвідомості було сформовано не тільки й не стільки геополітичними впливами та інтеграційними заходами держав-метрополій, скільки специфічністю соціальної стратифікації, релігійними й міжетнічними протистояннями. У спрощену схему Схід—Захід вмістити всі ці особливості неможливо, адже явища асиметрії зумовлювалися складною гетерогенною динамікою регіонального розвитку та наявністю різновекторних «культурних кодів». Проте слід усвідомлювати, що ця «регіональна гетерогенність і різновекторність, яку часто називають ахілєсовою п'ятою України, ще багато років буде відчутним фактором впливу не лише на хід політичних процесів, а й на весь контекст суспільного життя» [7], і саме тому потребує постійного моніторингу та компаративного аналізу.

У контексті загальної «просторовізації знання» регіональний аналіз безпекових проблем України дедалі більше концентрується навколо динаміки *порубіжної ідентичності*. Ідентифікації на пограниччях почали розглядати не лише як геокультурний, а й як екзистенційний феномен. Формується розуміння гібридних ідентичностей, які проявляються у спроможності соціумів реагувати на мобільну соціальну реальність та політичні трансформації. В рамках історичної лімології соціуми прикордоння репрезентуються як нестабільні і нестійкі системи, що перебувають у пошуку оптимальних форм самоорганізації. Цей пошук великою мірою зумовлений минулим досвідом, тому часові (темпоральні) характеристики поряд із просторовими стають важливим елементом впливу на характер соціальної взаємодії.

Методологічні підходи історичної лімології в репрезентації кордону як «соціального конструкту» тісно корелюють з аналогічними концепціями *антропології кордонів*, запропонованими Ф. Бартом. Концентруючи увагу на проблемах соціальних та етнічних кордонів, адаптації та асиміляції мігрантів, ідентифікаційної специфіки на пограниччях, він наголошував на істотному впливі історичного досвіду на формування системи етнічних маркерів, яка

є залежною від перебігу та змін суспільних обставин. У своїй концепції Ф. Барт пропонував перенесення акценту з емпіричних характеристик етнічності на форми соціальної організації культурних відмінностей, які «існують, незважаючи на всеосяжні контакти й потоки інформації, та можуть зберігатися всупереч міжетнічному контакту і проявам залежності» [8].

Погляди Ф. Барта істотно вплинули на подальші дослідження простору порубіжжя і зумовили формування концептуальних підходів *антропології міжнародних кордонів*, які зосереджували увагу на вивченні трансформаційної динаміки просторових соціумів під впливом політичних розмежувань у міждержавному, регіональному та локальному вимірах [9]. Наукові пріоритети стали фокусуватися на висвітленні «прихованих» аспектів антропології прикордоння, проблем безпеки, впливу геополітичної ситуації на характер реалізації й захисту національних інтересів у прикордонному просторі, ролі міграційного чинника у формуванні асиметрії розвитку прикордонних регіонів. Особливу увагу було звернено на визначення ступенів стресогенності нового культурного середовища для мігрантів та небезпек виникнення ситуацій «культурного шоку».

Актуалізація проблем конфліктогенності прикордоння в контексті безпекової політики, територіальних претензій та легітимації державних кордонів істотно змінила теоретико-методологічну парадигму лімології, яка сформувалася як результат інтеграції трьох теоретичних блоків — *state-building* (Ч. Тіллі, С. Роккан, Р. Коллінз, І. Валлерстайн), *nation-building* (Е. Геллнер, Б. Андерсон, Е. Гобсбаум) та *space-building* (Е. Саїд, Л. Вулф). Нині в рамках першого блоку досліджують значення геопросторової (геоекономічної і геополітичної) організації для створення системи територіальних кодів, у межах другого — простежують механізми культурно-символічного конструювання ідентичностей на порубіжжях. Третій блок зосереджує увагу на ментальній картографії і вивченні процесів формування й еволюції географічних образів регіонів та конфігурації їхніх кордонів. На жаль, значне просування у теоре-

тичній лімології слабо підкріплюється галузевими дослідженнями специфіки прикордонного простору в безпековому ракурсі. В сучасних реаліях особливої уваги потребують проблеми формування культурних кордонів, гібридних ідентичностей, феноменів «подвійних» і «потрійних» погранич, збігу чи незбігу етнічних і політичних інтересів, особливостей соціокультурного розвитку пограничних територій.

Основоположник детально розроблених концепцій територіальності С. Роккан вважав, що будь-який аналіз відмінностей між політичними системами має починатися з *уявлення про територію*: «Ми не можемо вивчати ці відмінності, не розглянувши структуру простору, який політичні системи контролюють». Концепції С. Роккана щодо аналізу територіальних структур виявилися методологічним орієнтиром для багатьох регіональних досліджень. Він переконливо довів, що хід світової історії великою мірою визначався конфігурацією відносин між центрами прийняття рішень і їхніми периферіями. Серед чинників, які зумовлювали територіальні відмінності, були воєнні завоювання, економічне домінування та культурне проникнення. Від того, який з цих трьох факторів превалював, залежав статус тієї чи іншої території. Одні країни ставали підпорядкованими периферіями (*subject peripheries*), інші опинялися під «перехресним вогнем» боротьби різних центрів за контроль над ними, перетворюючись на «периферії взаємодії» (*interface peripheries*) [10].

Вдалим прикладом ґрунтового вивчення регіональної специфіки та практичного застосування теоретичних напрацювань економістів стала *регіональна наука* (*regional science*), яка з'явилася у США у 1920-х роках у відповідь на практичну потребу – в умовах гострої економічної кризи визначити регіони, які потребують першочергової уваги й допомоги. Погляд на регіон не стільки як на об'єкт впливу державної економічної й соціальної політики, скільки як на суб'єкт дії відкрив можливості створення й реалізації багатоцільових програм регіонального розвитку, в основу яких було покладено принципи довгострокового плану-

вання і комплексного управління природними й соціальними ресурсами. Застосування корпоративної моделі організаційно-економічної діяльності до регіону як соціально-територіального об'єкта довело свою перспективність і дало значну економію витрат завдяки реалізації десятків соціальних проєктів. На той час відповідні напрями наукових досліджень на Заході охоплювалися поняттями «теорія розміщення» (*theory of location*) і «теорія регіонального розвитку» (*theory of regional development*).

Введення в науковий обіг поняття «регіональна наука» пов'язують з іменем американського економіста В. Айзарда (Ізарда), який визначав її як нове міждисциплінарне поле всередині системи соціальних наук, що концентрує увагу на просторових вимірах діяльності людини в різних структурних і функціональних системах. Наука про регіони, доводив він, має право на існування лише тоді, коли вона активно занурюється у сферу теорії, в якій центральне місце посідають районні і міжрайонні структури та функції. Така теорія «має вийти за межі ортодоксальних теорій соціальних наук і зробити акцент на тих основних взаємодіях політичних, соціальних і економічних чинників, якими досі зазвичай нехтували. Однак, подібно до всіх соціальних теорій, вона повинна не лише займатися гіпотезами і схемами загальної рівноваги, а й вивчати проблеми у їхній динаміці, щоб виявити вплив сил, які порушують рівновагу, зумовлюють процеси розвитку і зрушення».

Заслуга В. Айзарда полягає в розробленні загальної теорії *просторової економіки*, науковому обґрунтуванні принципів раціонального розміщення виробництва з використанням коефіцієнтів локалізації, спеціалізації та диверсифікації. Чіткий наголос вчений робив на своєрідному людському вимірі регіональної науки, яка «фокусує увагу на вивченні просторового аспекту людської діяльності і його значенні для розуміння суспільної поведінки і суспільних форм. Мета цього вивчення – виявити просторові зв'язки не лише між людьми та їхньою діяльністю, а й між людьми і географічним середовищем. Використання слова

«регіональна», на думку В. Айзарда, передбачає системний підхід до простору, що розглядається як місце перебування людини, а слово «наука» виражає наміри застосувати до аналізу критерії точних методів дослідження і розвивати теоретичні схеми та ідеї загального характеру» [11].

В. Айзард і його учні акцентували увагу на тому, що, давши новому науковому напрямку розширену назву «регіональна наука», вони чітко зафіксували її автономність: вона «не вкладається в рамки ніякої іншої суспільної науки». Тісно пов'язана з регіональною економікою, екологією, теоретичною географією, політичним розумінням регіоналізму, регіональна наука «помітно відрізняється від них», оскільки всі названі науки «неповно враховують просторові аспекти суспільних явищ» [12]. Заснована В. Айзардом кафедра регіональної науки у Пенсильванії зосередилася на дослідженні проблем районного планування і розвитку міст, міжрайонних зв'язків, розміщення населення. На її основі невдовзі було створено Асоціацію регіональної науки з центром у Філадельфії. Отримавши у 1960 р. міжнародний статус, вона об'єднала навколо себе не лише економістів, а й географів, архітекторів, соціологів, екологів, політологів, психологів, юристів. Активно працює Асоціація й нині, проводячи континентальні і світові конгреси, видаючи відомі у світі «Записки» (Regional Science Association Papers) [13].

У становленні української регіоналістики школа В. Айзарда відіграла ключову роль. У руслі ідей вченого на основі застосування сучасних кластерних підходів і досі розробляють методи дослідження внутрігалузевих і міжгалузевих зв'язків, їх кількісного та якісного аналізу. Як системно-динамічне міждисциплінарне знання, сфера якого охоплює не лише ієрархію центрів і периферій всередині країни, а й регульований спеціальними механізмами простір «поза державними кордонами», регіоналістика виходить на рівень теоретико-методологічних узагальнень та аналітико-прогностичного моделювання. Сьогодні вона може запропонувати надійний методологіч-

ний інструментарій конструювання оптимального регіонального устрою та компаративного дослідження процесів, що відбувалися і відбуваються в координатах глобальне — національне — регіональне — локальне. В орбіту регіонального вивчення включаються проблеми розбудови держави та відновлення територіально-структурного розвитку регіонів України після завершення війни, посилення консолідації українського суспільства, забезпечення національної єдності та стійкості. Крізь *призму регіоналізації* розглядають нині практично всі проблеми ментальності, ідентичності, самоідентифікації, міжкультурних взаємодій, формування просторових і культурних систем, співвідношення геополітичних та етнічних чинників у процесі територіального розвитку.

У регіональній аналітиці дедалі більше простежується домінування соціокультурних підходів, у рамках яких регіон постає як колективна форма життя людей з інтенцією на самореалізацію й активну взаємодію з іншими територіальними структурами. Серед найбільш очевидних новацій, які супроводжують утвердження новітніх підходів до дослідження соціокультурного простору, — поширення на аналіз територіальності *мережевих моделей* науки, які пропонують у межах постнекласичних підходів погляд на суспільство не як на ієрархічну систему, а як на рухливу, гнучку структуру потоків інформації й комунікацій². Мережеві моделі мають власні макро-, мезо- й мікрорівні; два останні повністю вкладаються у бачення регіоналістики як мережі інтелектуальних зв'язків, орієнтованої на дослідження місцевих традицій, символів, кодів, культурних (анти)цінностей. Мережевий простір виступає як маркер людської самоідентифікації, що конструюється на основі внутрішніх зв'язків та зовнішніх взаємин і визначається порядком відносин між елементами, які його формують. Доти, доки зберігається незмінною система цих зв'язків, простір залишатиметься автентичним.

² Колесник І. Мережева модель науки (новий проект української історіографії?). *Ейдос*. Альманах теорії та історії історичної науки. 2009. Вип. 4. С. 54–88.

У переобтяженому насильством світі стратегії безпеки прямо залежать від внутрірегіональної динаміки і відповідних безпекових дискурсів. Поширеним явищем стає формування *регіональних комплексів безпеки* (regional security complex) на основі політики *сек'юритизації* (securitization), яка виступає як модель ідеології національної безпеки. Такі комплекси постають як гібридні форми глобального і регіонального рівнів, а отже, потребують поєднання в аналітичному полі традиційних і нетрадиційних, стандартних і нестандартних форм соціального аналізу. Значущість сек'юритизації, зумовлена репрезентацією глобального простору як об'єкта для рефлексії незалежних експертів, мінімізує державну монополію у цій сфері. Сек'юритизація за своєю суттю є дискурсивною практикою, актуалізація екзистенційних загроз, визначених завдяки її методам і технікам, може мати істотний вплив на психологічний стан як усього соціуму, так і його окремих індивідів [14].

З обґрунтуванням понять, пов'язаних із феноменом сек'юритизації, виступив Б. Бузан — основоположник всесвітньо відомої наукової школи, яка склалася в рамках Копенгагенського інституту досліджень миру. Новизна його підходів полягала насамперед у побудові на основі принципів неореалізму та конструктивізму типології регіонів у системі міжнародної безпеки, ґрунтованій на переконанні, що «більшість загроз легше переміщуються на коротких дистанціях, аніж на довгих» [15]. Вчений запропонував концепцію соціального конструювання реальності, в межах якої соціальний порядок, зокрема на міжнародному рівні, слід розуміти як конструкт, що дає можливість визначати критерії типологізації та класифікації соціальних систем.

Піддаючи критиці теорії зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона, науковці Копенгагенської школи висунули власну теорію, згідно з якою безпеку варто аналізувати *на регіональному рівні*, адже всі проблеми міжнародної безпеки виникають на основі (інтер)регіональних конфліктів і не мають стосунку до цивілізаційних розколів. Теоретико-концептуальний

інструментарій класичної теорії регіонального комплексу безпеки цілком застосовний для аналізу українсько-російської кризи. Як зазначає А. Баскакова, «теорія регіональної безпеки пояснює дії учасників кризи як безпосередніх сторін конфлікту — України та Росії, так і позарегіональних акторів — США/НАТО, ЄС та ін., а також відображає більш широкую сутність конфлікту — зіткнення інтересів двох регіональних комплексів безпеки: російського, або пострадянського, та західноєвропейського, пояснює роль України для регіональних та позарегіональних гравців, сутність якої полягає у тому, що наша держава виступає свого роду плацдармом для конфлікту інтересів двох комплексів безпеки» [16].

У контексті розвитку концепції регіональних комплексів безпеки Р. Таварес запропонував теорію *кластерів регіонального миру і безпеки*, увагу в якій акцентовано на тому, що для розуміння регіональної динаміки і побудови миру та безпеки необхідно системно проаналізувати внутрішні механізми взаємодії в кожному конкретному регіоні. У баченні Р. Тавареса, *регіональний кластер* містить шість ключових елементів: агенти миру і безпеки (актори, здатні забезпечити трансформацію небезпечного середовища в безпечне); інструменти для побудови миру (ініціативи, політика, методи і процеси управління загрозами); модель безпеки (аналогічна моделі Б. Бузана); конфліктна модель (з високою інтенсивністю і тривалістю конфлікту); позитивна модель миру (економічний добробут та особистісна самореалізація); рівень регіональної інтеграції (плюралістична система регіональних інститутів безпеки). Варіативність кластерів миру і безпеки представлено у вигляді регіональної фрагментації, регіональної коаліції, регіонального співтовариства та регіонального державного устрою [17].

Вважаючи нераціональною концентрацію уваги на процесах сек'юритизації, дієвість яких у просторі регіональних комплексів є недостатньо доведеною, Р. Таварес обґрунтував доцільність вивчення взаємних змін у компонентах регіонального миру і безпеки,

яке «дозволить створити більш всеосяжну картину того, що відбувається, і спрогнозувати майбутнє», та запропонував класифікацію регіонів, виокремлюючи регіони «небезпеки-насилення» і регіони «миру-безпеки». Фокусуючи увагу на процесі появи того чи іншого типу регіонів, причинах формування тієї чи іншої інтегративної моделі, Р. Таварес репрезентує модель структурування світу за допомогою регіональних кластерів і наголошує на необхідності уважного осмислення процесів і взаємозв'язків всередині їхніх мирних та безпекових конфігурацій [18].

Отже, кардинальне переосмислення місця й ролі просторових чинників у житті сучасних соціумів принесло безліч новацій, орієнтованих на акцентування синергетичного ефекту регіональних та безпекових студій. Просторова аналітика стає нині їх пріоритетною сферою, адже майже всі прикордонні та пограничні конфлікти, регіональні суспільні кризи й ризиковані явища розглядають у контексті захисту національної безпеки. По-новому трактують проблеми національної стійкості в умовах мінливості та невизначеності безпекового середовища, необхідності ефективного реагування на загрози будь-якого походження і характеру, адаптації до різких та непередбачуваних змін. Проблеми забезпечення регіональної стійкості досліджують у контексті формування розгалужених систем оцінювання ризиків на рівні регіональних мереж та розроблення реєстрів можливих і реальних загроз [19]. Відбувається активний процес запозичення психологічних у своїй основі фрактальних підходів соціального аналізу, які досліджують потенціал впливів різних цивілізаційних домінант чи гостро конкуруючих центрів у регіональному розвитку [20].

Сучасні реалії російсько-української війни диктують необхідність зміщення акцентів у безпековій аналітиці від мезорівня до *мікро-рівня*. Спрогнозований політологами «поворот від універсальності до локальності й ментальності» швидко матеріалізується як наслідок бурхливих диверсифікаційних процесів, які доволі часто роблять суспільні настрої у межах регіону не лише гостро відмінними, а й

неспівмірними. Це означає, що фокус у дослідженні регіональної свідомості дедалі більше переміщуватиметься на рівень окремих локалітетів. При цьому екзистенційно-антропологічний підхід доповнюватиметься ситуаційним, оснований на визнанні слабкої прогнозованості розвитку ситуації у кожній окремій місцевості. Оскільки в Україні проблеми територіальної організації нерозривно сплелися з проблемами просторової експансії й національної безпеки, *топографія місця* буде безпосередньо впливати на сприйняття життєвих реалій. Це може приводити до фрагментації національної ідентичності та формування регіональних ідентифікаційних стратегій гібридного типу, посилювати травми «соціальних трансформацій» та «політичних реструктуризацій».

Регіони та територіальні громади України прийняли на себе один з найбільш відчутних ударів російсько-української війни. Внаслідок знищення інфраструктури та втрати людських ресурсів, необхідності адаптації економічного та соціального потенціалу до умов воєнного стану перед ними стоїть невідкладне завдання *зміни регіональних пріоритетів* соціально-економічного розвитку. Такий стан актуалізує розроблення нових підходів і моделей регіональної політики в Україні та заходів з її реалізації на рівні окремих громад та регіонів. Держава в особі своїх інституцій центрального, регіонального і субрегіонального рівнів має репрезентувати науково-інституційне підґрунтя формування стратегій повоєнного відновлення країни та майбутнього безпекового середовища, докласти неабияких зусиль для інтенсифікації соціально-економічної регенерації на регіональному рівні.

Зважаючи на світовий та європейський досвід повоєнного відновлення, в основу моделювання стратегій повоєнного розвитку України варто закладати принципи *диференціації та сегментації* соціально-економічної політики для різних типів громад і регіонів. Базовий перелік заходів визначається за критеріями рівня шкоди, завданої війною конкретним просторовим сегментам, а також з огляду на специфіку повоєнних безпекових викликів для кожного

з них. У контексті планування відновлення України та прогнозування майбутнього безпечного середовища розвитку регіонів запропоновано виокремити три макрорегіони: *Східний (фронтір)* — території/регіони вздовж кордону з РФ та РБ, де рівень загрози прямого військового вторгнення є найбільшим і де має розміщуватися чимало військових об'єктів для стримування ворога; *Центральний (опора)* — регіони, які межують з фронтірною зоною і характеризуються помірним рівнем загрози військового вторгнення, та *Західний (тил)* — території, розташовані найближче до країн ЄС, із мінімальною загрозою прямого вторгнення з боку РФ. На думку фахівців, згідно з таким *макрорегіональним* поділом доцільно визначати оптимальні стратегії подальшого розвитку держави, планувати розміщення виробничих потужностей, систему розселення, переглядати транспортні коридори та логістику³. Таку систему диференціації регіонів варто інтегрувати до нової Державної стратегії регіонального розвитку України, яка буде орієнтована на визначення нових пріоритетів повоєнного відновлення територій з урахуванням місцевих реалій та потенційних можливостей.

У демократичних державах безпекові стратегії безпосередньо орієнтовані на людину, а безпекові парадигми підпорядковані репрезентації шляхів оптимізації всього безпекового сектору. Безпека людини і державна безпека є взаємопов'язаними і взаємодоповнюючими компонентами, тому концепції нових вимірів безпекових дискурсів постулюють не стільки територіально-географічні, скільки інтерсуб'єктивні підходи. Теорія *культурної травми* Дж. Александера віддає пріоритет у суспільному досвіді не самій травмі, а тривогам, суб'єктивним відчуттям, які створюють дискурси у процесі конструювання бінарних опозицій. Шкода, завдана нації травмою, кличе до помсти навіть тоді, коли до процесу ре-

презентації долучається уява. Тому, доводить він, домінуючі дискурси, коди, ритуали мають бути під постійним контролем суспільства [21]. Очевидно, що в умовах сучасних геополітичних реалій важливість прискіпливої уваги соціогуманітаристики до наукових рефлексій щодо історичних дискурсів посилюється багатократно. Ситуація, в якій «історичний дискурс в Україні радше скидається на ярмарок ідей та своєрідних мовних ігор, у ході яких калейдоскопічно мерехтять і згасають лексичні фантоми, смакові евфемізми, релікти національної мегаломанії» [22], вже спричинила багато ідентифікаційних проблем.

Контекст людської історії зітканий із жорстокостей, війн та протистоянь. Але суспільний сенс історичного пізнання в тому й полягає, щоб не примножувати потенціал конфліктності, а наполегливо шукати консенсусні моделі та пропонувати алгоритми мінімізації ризиків. Ні час, ні простір не існують самі по собі, лише на основі їх взаємодії виникає динаміка. Будь-яке суспільство приречене бути заручником попередніх стадій свого розвитку. Надзвичайно важливо розуміти логіку просторових конфліктів і трансформаційних змін, які відбуваються у соціокультурному просторі під тиском геополітичних чинників. Адже зрештою територію і кордони формують не стільки стери чи гори, скільки війни та політична боротьба. Те, що регіональні особливості виступають при цьому не реліктами минулого, а безпосереднім результатом багатогранного за своїми виявами процесу просторової сегментації, зумовлює обов'язкове використання потужного аналітичного потенціалу регіоналістики у формуванні гуманітарної складової безпекової стратегії, прогнозуванні майбутнього безпечного середовища України, осмисленні просторових вимірів мілітарної історії і культури України. Держави, які не здатні забезпечити усталену часову ритміку власного розвитку, ризикують скороченням підконтрольного їм простору. На жаль, ця очевидна істина не завжди вчасно усвідомлюється.

³ Ткачук А., Третяк Ю. Відновлення України. Регіональний аспект. *Дзеркало тижня*. 10.06.2022.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Beck U. *Risk society: Towards a new modernity*. London: SAGE publications, 1992. P. 185.
2. Dzoban O. (ed.) *Natsionalna bezpeka: svitohliadni ta teoretyko-metodolohichni zasady*. Kharkiv, 2021. [Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади. За заг. ред. О.П. Дзюбаня. Харків: Право, 2021.]
3. Freedman I. *Strategy: A history*. New York: Oxford University Press, 2013.
4. Loginova H.M. The rhizomatic nature of Gilles Deleuze's discourse. *Multiversum. Philosophical Almanac*. 2008. **76**: 132–142 (in Ukrainian). [Логінова Г.М. Ризоматичність дискурсу Жюльє Дельоза. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2008. Вип. 76. С. 132–142.]
5. Paasi A. “Border theory”: an unattainable dream or a realistic aim for border scholars? In: Wastl-Walter D. (ed.) *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. London: Routledge, 2011. P. 11–31. <https://doi.org/10.4324/9781315612782>
6. Vehesh M. Karl Haushofer's geopolitical concept. In: *Romanian-Ukrainian Relationship. History and Contemporaneity*. Satu Mare, 2015. P. 143–152 (in Ukrainian). [Вегеш М. Геополітична концепція Карла Гаусгофера. В кн.: *Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність*. Satu Mare, 2015. С. 143–152.]
7. Nahorna L. *Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst*. Kyiv, 2008. P. 169 (in Ukrainian). [Нагорна Л. *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 169.]
8. Barth F. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. London: George Allen and Union, 1969. P. 9–38.
9. Donnan H., Wilson T. *Borders. Frontiers of identity, nation and state*. Oxford: Berg, 1999. <https://doi.org/10.4324/9781003084815>
10. Rokkan S. *Centre-periphery structures in Europe: An ISSC workbook in comparative analysis*. New York: Campus, 1987. P. 17–50.
11. Isard W. *Methods of regional analysis: introductions to regional science*. New York: Prentice-Hall, 1975. P. 28–33.
12. Dolishny M.I. (ed.) *Rehionalna polityka ta mekhanizmy yii realizatsii*. Kyiv: Naukova Dumka, 2003 (in Ukrainian). [Регіональна політика та механізми її реалізації. За ред. М.І. Долішнього. Київ: Наукова думка, 2003. С. 135.]
13. Isard W. *History of regional science and the Regional Science Association International. The beginnings and early history*. Heidelberg: Springer Berlin, 2003. <https://doi.org/10.1007/978-3-540-24751-7>
14. Tauresk R. Securitization theory and securitization studies. *Journal of International Relations and Development*. 2006. **9**(1): 53–61. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jird.1800072>
15. Buzan B., Waever O. *Regions and powers: the structure of international security*. New York, 2003. P. 17. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491252>
16. Baskakova A.S. The peculiarities of using the theory of the regional security complex to study the causes of the Crimean crisis and the Russian-Ukrainian war. *Politicus*. 2021. (3): 30–36. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-3.5> [Баскакова А.С. Особливості використання теорії регіонального комплексу безпеки для вивчення причин кримської кризи та російсько-української війни. *Політикус*. 2021. Вип. 3. С. 30–36.]
17. Tavares R. Understanding regional peace and security: a framework for analysis. *Contemporary Politics*. 2008. **14**(2): 107–127. <https://doi.org/10.1080/13569770802176853>
18. Tavares R. Regional clustering of peace and security. *Global change, peace and security*. 2009. **21**(2): 153–164. <https://doi.org/10.1080/14781150902872000>
19. Reznikova O. *National resilience in a changing security environment*. Kyiv, 2022 (in Ukrainian). [Резнікова О.О. *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища*. Київ: НІСД, 2022. С. 43–54.]
20. Raye J. Fractal organization theory. *International Journal of Organizational and Social Change*. 2014. **11**(1): 50–68. <https://doi.org/10.1179/1477963313Z.000000000025>
21. Alexander J.C. *The meaning of social life: A cultural sociology*. Oxford University Press, 2003. P. 86–103. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195160840.001.0001>
22. Nahorna L. *Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii*. Kyiv, 2012 (in Ukrainian). [Нагорна Л. *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. С. 280–281.]

Yaroslava V. Vermenych

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4445-9492>

REGIONAL AND SPATIAL CLUSTERS OF UKRAINIAN SECURITY STUDIES:
SYNERGY OF SOCIO-HUMANITIES

Modern military challenges in Ukraine have set the state and society the task of optimizing the security strategy in the interests of strengthening national defense capability and stability. The article analyzes the synergistic potential and analytical resource of regional studies in the formation of the humanitarian component of national security and the institutionalization of Ukrainian security studies, the forecasting of geopolitical risks and threats, the development of effective mechanisms for resolving territorial conflicts, and the clarification of the origins of the problems of communicative mutual (mis)understanding. It is noted that in the conditions of the Russian-Ukrainian war, the regional factor becomes an integral component in the formation of the humanitarian vector of security policy and actualizes a comprehensive understanding of the spatial history of Ukrainian society in the military and security context. It has been proven that in the conditions of the post-war recovery of Ukraine, regional characteristics acquire the role of structural and functional determinants that stimulate and enhance the effectiveness of reconstruction processes in the regions and condition the formation of a national security environment. The use of regional-spatial clusters in the formation of the humanitarian component of the security strategy will enable rethinking of the place and role of humanitarian factors in social development, updating the theoretical foundations of national security, and developing European models of Ukraine's regional policy.

Keywords: national security of Ukraine, security studies, regional studies, regional analytics, spatial discourse, borderland.

Cite this article: Vermenych Ya.V. Regional and spatial clusters of Ukrainian security studies: synergy of socio-humanities. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2024. (3): 30–43. <https://doi.org/10.15407/visn2024.03.030>